

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ, ВИХОВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

УДК 373.55.035:316.46

DOI: 10.32342/2522-4115-2023-2-26-13

Т.М. ЄРМАК,

*директор Комунального закладу «Навчально-виховний комплекс
«Спеціалізована школа І–ІІ ступенів – ліцей» № 157
Оболонського району м. Києва» (м. Київ)*

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА АПРОБАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ НАВИЧОК УЧНІВ У ІННОВАЦІЙНОМУ ОСВІТЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЛІЦЕЮ

У статті розкривається проблема формування в учнів закладів загальної середньої освіти лідерських навичок. З'ясовано, що за своєю сутністю лідерські навички є сукупністю стійких характеристик особистості, які забезпечують ефективність діяльності та допомагають посідати позицію лідера в групі, виявляються в організаторських здібностях, умінні суттєво впливати на поведінку й настрій людей, дозволяють бути прикладом для наслідування. Лідерські навички учнів закладів загальної середньої освіти подано як систему чотирьох груп – особистісні, когнітивні, соціальні та громадянські навички. Виявлено критерії сформованості лідерських навичок учнів – мотиваційний, когнітивний, діяльний та оцінювально-рефлексивний.

У ході діагностичного експерименту зафіксовано несформованість лідерських навичок в учнів за визначеними компонентами та критеріями. Наголошено, що зняття причин і труднощів у формуванні в учнів лідерських навичок можливе при дотриманні визначених педагогічних умов. Серед них: розвиток мотивації учнів до формування лідерських навичок; створення освітнього середовища, орієнтованого на формування лідерських навичок учнів; створення навчально-методичного супроводу формування лідерських навичок; розвиток партнерства школи зі стейкхолдерами.

Розкрито зміст дослідно-експериментальної апробації педагогічних умов формування лідерських навичок учнів. Дослідження проводилося на базі НВК «Спеціалізована школа І–ІІ ступенів – ліцей» № 157 Оболонського району м. Києва». Ним було охоплено 200 учнів, з яких було сформовано дві групи: 100 учнів основної школи 5–9-х класів (ЕГ1) і 100 старшокласників (ЕГ2).

Окреслено зміст комплексної методики, що забезпечувала створення в освітньому процесі ліцею визначених педагогічних умов формування лідерських навичок учнів. Комплексна методика реалізовувалася в ході мотиваційно-підготовчого, розвивального, формувального й контроль-корекційного етапів. За результатами апробації досягнуто переваги високого й достатнього рівнів сформованості лідерських навичок та їх компонентів в учнів експериментальних груп. На підставі результатів якісного, кількісного й статистичного аналізу доведено ефективність розроблених педагогічних умов формування лідерських навичок учнів у інноваційному середовищі ліцею.

Ключові слова: лідерство, лідерські навички, учні закладів загальної середньої освіти, педагогічні умови, комплексна методика.

Постановка проблеми. Формування лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти є особливо значущим у контексті підготовки молодого покоління до викликів сучасного мінливого світу, особливо у період війни в Україні. Лідерські навички не лише збагачують особистісний світ школяра, додаючи впевненос-

ті в собі, самостійності й відповідальності, але й є фундаментом успішної кар'єри, запорукою ефективною комунікації та продуктивного вирішення конфліктів. Раннє залучення учнів до програм розвитку лідерських навичок допомагає адаптуватися до швидкозмінних умов, розвиває ініціативність та сприяє формуванню активної громадської позиції. У воєнний час здатність молоді до лідерства й активної громадянської участі особливо важлива для підтримки та відновлення громадянського суспільства, демонструючи важливість лідерських навичок не лише для особистісного, але й для суспільного розвитку.

Аналіз останніх публікацій. На проблемі утвердження лідерства наголошується в ряді нормативних документів, серед яких Національна доктрина розвитку освіти (2001), Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 років (2014), Концепція Нової української школи (2016), Закон України «Про освіту» (2017), Державний стандарт базової середньої освіти (2020), Програма «Школа як осередок розвитку громади» (2014), Рекомендації Європейського Парламенту та Ради Європи щодо ключових компетенцій для навчання впродовж життя (2006) та ін., а також міжнародні проекти та ініціативи – «Лідер у мені» (С. Кові [S.R. Covey, 1990], Ш. Кові [S. Covey 2014]), Міжнародні стандарти якості діяльності громадсько-активної школи (2013) [М.Я. Товкало, 2014] та ін.

Значний науковий інтерес викликають праці закордонних дослідників з проблеми лідерства, його сутності, джерел та умов становлення (Р. Бояціс, Д. Гоулман, Е. Маккі, К. Берд, Л. Бернард, Е. Богардус М. Вебер, Р. Емерсон, Л. Картер, Дж. Максвелл, Ф. Тейлор, Х. Саймон, Р. Стогділл та ін.). Науковці встановили, що лідер є суспільно активною особистістю, яка має відповідні лідерські навички. Вони вможливають позитивний вплив на іншого суб'єкта чи групу, мобілізуючи їх на досягнення суспільно значущих цілей задля зміни певних соціальних ситуацій [Р. Бояціс, Д. Гоулман, Е. Маккі, 2019]. Вітчизняні дослідники (О. Василькова, Д. Волківська, О. Косенчук, О. Казакевич, В. Ковальчук, І. Костиця, Ю. Кращенко, А. Мітлош, Л. Ніколенко, А. Семенов, Н. Семченко, Н. Слободяник, Р. Сопівник, О. Хмизова, В. Ягоднікова та ін.) розкривають систему педагогічної роботи з розвитку лідерських якостей здобувачів освіти, що охоплює інноваційні підходи, методи, прийоми і технології формування особливого інноваційного середовища.

Між тим, незважаючи на значну увагу до проблеми виховання лідерства серед учнівської молоді, у практиці освітніх закладів усе ще мають місце *суперечності*, зокрема між накопиченим суттєвим практичним досвідом у формуванні лідерських навичок в учнів та ступенем його теоретичного обґрунтування й концептуалізації, що гальмує побудову довгострокових розвивальних програм в умовах закладу загальної середньої освіти.

Метою статті є розкриття методики формування лідерських навичок учнів у інноваційному освітньому середовищі ліцею.

Завданнями дослідження є: 1) встановити зміст лідерських навичок учнів закладів загальної середньої освіти; 2) виявити критерії і показники їх сформованості; 3) розкрити методику формування лідерських навичок учнів як інструментального механізму створення визначених педагогічних умов у середовищі закладу загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні ми виходили з того, що *лідерські навички* є сукупністю стійких характеристик особистості, які забезпечують ефективність діяльності та допомагають посісти позицію лідера в групі та виявляються в організаторських здібностях, умінні суттєво впливати на поведінку й настрій людей, бути прикладом для наслідування. Лідерські навички учнів закладів загальної середньої освіти у наших попередніх публікаціях подано як систему, що віддзеркалює всі сфери лідерської діяльності та охоплює чотири групи – особистісні, когнітивні, соціальні та громадянські навички [В. Ковальчук, Т. Єрмак, 2023; R. Dilts, 2002].

Спираючись на праці Д. Алфімова, О. Косенчук, Ю. Кращенко, В. Мороза, А. Семенова, І. Ягоднікової, виявлено критерії сформованості лідерських навичок учнів – мотиваційний, когнітивний, діяльнісний та оцінювально-рефлексивний [В.В. Ягоднікова, М.В. Гриньова, 2021]. У ході діагностичного експерименту, проведеного на базі НВК «Спеціалізована

школа І–ІІ ступенів – ліцей» № 157 Оболонського району м. Києва», було, зокрема, зафіксовано перевагу низького й середнього рівнів сформованості лідерських якостей учнів за когнітивним (64%), діяльнісним (62%) та оцінювально-рефлексивним (57%) критеріями та загальним (51%). З'ясовано також, що компоненти лідерських навичок в учнів розвинені нерівномірно. Найкращого розвитку набув мотиваційний аспект, узагальнений нами в лідерській позиції (коефіцієнт сформованості складає 31,67 у молодших школярів, 28,3 – в учнів основної школи, 33,5 – у старшокласників), а найменшого – когнітивний – лідерська поведінка учнів (17,5; 18,67, 20,67% відповідно). Результати, отримані в ході дослідження, пояснюються причинами і низкою труднощів, зняття яких можливе при дотриманні педагогічних умов як сукупності цілеспрямовано створених обставин, можливостей змісту, форм, методів цілісного педагогічного процесу (заходів впливу), від яких залежить ефективність формування лідерських навичок в учнів.

На перевірку ефективності визначених педагогічних умов був спрямований формувальний експеримент. Ним було охоплено 200 учнів, яких було розподілено у дві групи: 100 учнів основної школи 5-9-х класів (ЕГ1) і 100 старшокласників (ЕГ2), оскільки заплановані методи і прийоми формування лідерських навичок розрізнялися за рівнями для різних вікових груп. До проведення експерименту було також залучено 100 вчителів ліцею.

Так, першочерговим завданням у дослідно-експериментальній роботі вважалося *створення в закладі освітнього середовища, орієнтованого на формування лідерських навичок учнів як важливої педагогічної умови.*

Передусім ми виходили з того, що лідерські якості учнів формуються в плінні доступної їм діяльності, яка охоплює: навчальний, виховний, навчально-науковий, проєктний й громадський види діяльності [Н. Сушик, 2013].

У роботі ми спиралися на існуючу педагогічну систему й побудований *інформаційно-освітній простір* НВК «Спеціалізована школа І–ІІ ступенів – ліцей» №157. Концепція цього простору охоплює такі компоненти:

– *інформаційні ресурси*, у т. ч. ті, що розширюють погляди на лідерство й лідерський потенціал учасників освітнього процесу;

– *організаційні структури*, що забезпечують функціонування й розвиток єдиного інформаційного простору закладу загальної середньої освіти, роботу з інформацією, синхронізацію діяльності підструктур закладу;

– *засоби ІКТ*, які вможливають інформаційну взаємодію стейкходерів, їх доступ до інформаційних ресурсів, актуальної інформації;

– *програмно-технічні засоби та організаційно-нормативна база* функціонування інформаційно-освітнього простору [О.Г. Романовський et. al., 2017].

У контексті нашого дослідження таке середовище має:

1. Забезпечити можливість успішної соціальної адаптації випускників школи до умов мінливого світу, розвитку в учнів лідерських навичок, актуальних для майбутнього життя.

2. Навчити учнів і педагогів активно використовувати сучасні ІКТ та вільно послуговуватися засобами інформаційного простору з метою розвитку лідерства в різних галузях діяльності.

3. Сформувані конкурентоздатну та успішну особистість, яка спроможна до вияву лідерських якостей через засоби електронного цифрового середовища.

4. Створити ресурси та забезпечити умови для безперервної освіти учнів та підвищення професійної майстерності педагогів.

5. Сформувані в учнів систематизовані міжпредметні знання задля освоєння сучасної наукової інформаційної картини світу, визначення в ньому місця для реалізації лідерського потенціалу.

Задля реалізації поставлених завдань і всеохопленості визначених вище напрямів діяльності у ліцеї створено спеціальну службу – *Інформаційний ресурсний центр (ІРЦ)*. Створений єдиний інформаційно-освітній простір ліцею складається з дев'яти функціональних модулів, кожен з яких має певні завдання роботи щодо формування в учнів лідерських навичок (табл. 1).

Таблиця 1

Складові середовища закладу загальної середньої освіти, спрямовані на формування лідерських навичок учнів

Модулі	Завдання діяльності	Засоби формування лідерських якостей
Планування та управління закладом освіти	Створення електронної бази даних закладу у межах структури Єдиної Школи України, інтеграція з іншими електронними середовищами управління навчанням і навчальним контентом, усебічне поінформування учасників освітнього процесу, планування, організація і моніторинг освітнього процесу	Електронний журнал, портфоліо учителя, портфоліо учнів, електронне тестування, портфоліо проєктів і тем, автоматизовані робочі місця (АРМ) адміністрації, вчителів-предметників та класних керівників, планування урочної та позаурочної роботи, каталог корисних посилань, електронний розклад та віртуальна дошка оголошень, електронний щоденник успішності, рейтинг досягнень учнів та педагогів
Технічного забезпечення	Створення, обслуговування й підтримка сучасного обладнання та технологій задля розширення кола можливостей і підвищення якості освітнього процесу та професійного самовдосконалення педагогів	Інформаційний ресурсний центр (ІРЦ), що створює технічну, методичну й інформаційну підтримку всім учасникам освітнього процесу, обслуговує шкільну локальну мережу, автоматизовані робочі місця адміністраторів, педагогів, класних керівників та всіх підрозділів ліцею, мультимедійні технології, віртуальні лабораторії
Забезпечення виховного процесу	Допомога класним керівникам, соціальним педагогам у доборі та оформленні матеріалів для виховних заходів як класних, так і загальношкільних з метою створення атмосфери творчості й самовираження кожного учасника	Технічний та інформаційний супровід мультимедійних проєктів, загальношкільних та групових заходів, справ, командної роботи; розвиток комунікацій і лідерської поведінки через шкільне радіомовлення й телебачення
Забезпечення науково-дослідної творчої діяльності учнів	Інформаційна, технологічна й консультативна підтримка обдарованої учнівської молоді	Неформальна та інформальна освіта лідерського спрямування, підготовка презентаційної продукції діяльності лідерів, розвиток експертного лідерства
Забезпечення структурних підрозділів ліцею	Підтримка структурних підрозділів закладу (медична, психологічна, соціальна служби, бібліотека), що забезпечують усебічну підтримку розвитку особистості учнів	Створення електронної бази даних медичного обслуговування учнів та обліку вчителів, її інтеграція у Єдину Школу України; психологічна підтримка розвитку емоційної сфери учнів онлайн та офлайн; соціальна підтримка; автоматизовані робочі місця користувача бібліотеки на основі термінальної технології Ncomputing
Зовнішніх зв'язків	Зміцнення матеріально-технічного та освітньо-методичного потенціалу закладу освіти через взаємодію з лідерами різних галузей	Інформаційна, інтелектуальна й матеріально-технічна підтримка розвитку атмосфери лідерства у закладі, ознайомлення з досвідом успішного лідерства
Інформаційного забезпечення	Систематизація документів, навчального контенту, методичного супроводу освітнього процесу через вебсайт закладу, сторінки в соцмережах, хмарні сховища	Оперативний обмін актуальними ресурсами задля формування й підтримки лідерства (навчальні документальні та художні фільми, відеофрагменти, мультимедійні презентації)
Забезпечення освітнього процесу	Уведення засобів інтерактивної взаємодії, віртуальних середовищ, онлайн тестування й вікторини з метою активізації навчальної та позаурочної роботи	Активізація навчальної діяльності, дистанційної взаємодії, участь учнівської молоді в онлайн проєктах, грантових програмах, інтерактивних конкурсах різних рівнів, а також безперервний доступ батьків, партнерів закладу та інших стейкхолдерів до ресурсів, що забезпечують їх участь у розвитку компетенцій і навичок та запровадження нових підходів у шкільному середовищі

Невід'ємною частиною освітньо-розвивального середовища, орієнтованого на формування лідерських навичок учнів, є *учнівське самоврядування* [О.Г. Косенчук, 2013]. У ліцеї створено й успішно запроваджено таку форму учнівського самоврядування, як Ліцейна Демократична Республіка Учнів (ЛДРУ). Головні цілі своєї діяльності ЛДРУ вбачає в таких напрямках: формування шкільної культури через організацію різнопланової розвивальної діяльності учнів, активізацію їхньої лідерської позиції; створення оптимальних умов для розвитку особистості кожного школяра, спроможного утверджувати й примножувати національні духовні цінності; формування демократичної громадянської культури шляхом залучення до суспільно-корисної й громадсько активної діяльності; розвиток в учнів умінь критично мислити, здатності до самоосвіти й саморозвитку, використання набутих компетенцій задля творчого розв'язання проблем, умінь грамотно сприймати та аналізувати проблеми суспільства, виявляти лідерську позицію та демонструвати лідерську поведінку; формування в учнів прагнення стати проактивною життєтворчою громадянсько свідомою особистістю, бути конкурентоспроможним на ринку праці, затребуваним у лідерській діяльності та командній роботі; формування особистісних, соціальних, когнітивних, громадянських лідерських навичок [Т.М. Єрмак, 2022].

ЛДРУ розглядаємо як своєрідну макромодель держави, в якій прозоро визначаються лідерські ролі, командні завдання з управління життєдіяльністю закладу загальної середньої освіти. Очолює ЛДРУ президент, який обирається шляхом вибору з числа авторитетних лідерів-старшокласників.

Досить ефективним засобом формування лідерських навичок в учнів є проект «*Вибори*». Головним завданням проекту є активізація участі кожного учня у виборах органів учнівського самоврядування, формування в нього розуміння важливості «свого голосу» як активного учасника життя школи, а участі у виборах – як обов'язку перед шкільною громадою, де власне й проходить навчання і життєдіяльність кожного учня.

Для ефективної діяльності учнівського самоврядування пропонується модель всебічної демократії та проведення виборчого процесу, до якого залученні всі учні та вчителі й партнери закладу освіти. Традиційними є проведення дебатів під час процедури виборів шкільного парламенту та президента школи, таких як, наприклад, «Школа моєї мрії, яка вона», «Як стати хазяїном своєї долі», «Як зробити шкільне життя цікавим», «Шкільна культура, як я її розумію». Добре зарекомендували себе брифінги, пес-конференції, зустрічі-презентації, виступи на шкільному телебаченні та радіо.

Модель «Вибори» має гнучкий характер, удосконалюючись згідно з запитам учнів та з викликами сучасного суспільства. Передусім лідерська команда, що здобуває перемогу на шкільних виборах, аналізує, визначає сильні й слабкі сторони, додає новизни, відповідно до запитів виборців вдосконалює попередню модель правління і надалі організовує вибори лідерських команд у кожному класі закладу.

Учнівське самоврядування проводить збори міністерств, збори активу учнівського самоврядування, конференції, «круглі столи», звіти, тренінги, флешмоби, майстер-класи, тематика яких охоплює проблеми учнів, шкільних об'єднань, якості освітніх послуг, змістового дозвілля й громадсько-волонтерської діяльності. Як бачимо, саме в організації діяльності ЛДРУ учням створено умови для творчої самореалізації, вияву лідерської позиції, формування досвіду лідерської поведінки.

У співпраці із партнерами школи, батьківською громадою, асоціацією випускників та педагогами ЛДРУ організовує та реалізовує велику кількість соціальних проектів. У межах діяльності ЛДРУ апробовано чимало ефективних форм формування лідерських навичок учнів. Зокрема *саміт лідерів-старшокласників*, головною метою якого є сприяння соціальної адаптації учнів, підготовка їх до участі у суспільно-політичному та економічному житті, а також усвідомлення ними істинних цінностей та морально-естетичних життєвих пріоритетів, своєї життєвої місії.

У межах саміту учні брали участь у ряді заходів, зокрема присвячених Всесвітньому Дню Гідності (проект USAID «Підтримка організацій – лідерів у протидії корупції в Україні Взаємодія»), а також всесвітньому руху Amnesty International у співпраці із МОН, Уповноваженим Президента України з прав дитини, пам'яті 1932–33 рр.: «Україна пам'ятає. Світ визнає». Залучення старшокласників до цих заходів сприяло популяр-

зації лідерської позиції, діяльності й дієвості органів учнівського самоврядування, створювало можливості для реалізації їх творчого потенціалу, вияву лідерської поведінки.

Для учнів основної школи ефективною формою учнівського самоврядування вважаємо *клуби й фестивалі*, наприклад «Клуб успішних людей», клуби «Пошук», «Мій лідерський потенціал», «Моя активна життєва позиція» та ін.

З метою формування лідерських навичок в ліцеї запроваджено «*круглі столи*», що проводяться в межах загальношкільної виховної діяльності та охоплюють різновікові дитячі Об'єднання. З-поміж найбільш актуальних тем для обговорення відзначимо такі: «Права держава. Свобода і відповідальність», «Який скарб найцінніший?», «Я розмовляю українською», «Екологія душі – екологія природи!», «Клімат планети і роль людини», «Цінності українців та культурна спадщина», «Скринька добрих справ» та ін.

До освітньо-розвивального середовища, що орієнтоване на формування лідерських якостей учнів, належить мережа *гуртків та самодіяльних творчих колективів*. Серед них: гуртки інтелектуального, військово-патріотичного, спортивного й художньо-творчого спрямування, що слід вважати школою лідерства, лідерської поведінки й лідерських навичок у різних сферах суспільного життя. Не менш важливе значення мають *факультативи*, діяльність яких охоплює проблему формування лідерських навичок учнів («Юні пожежники», «Юний правник», «Хайтек-освіта», «Юний еколог», «Київський вальс», «Медіаграмотність», «Мистецтво риторики» та ін.). Пересвідчуємося в тому, що факультативні заняття розширюють базові предметні знання, формують специфічні знання щодо лідерства та керівництва командною роботою в різних сферах суспільної діяльності [Д.В. Алфімов, 2011].

Наступною важливою педагогічною умовою формування в учнів лідерських навичок, що була апробована в межах нашого дослідження, було *створення навчально-методичного супроводу формування лідерських навичок*.

Ми виходили з того, що виникнення й зміцнення лідерства в учнів школи нерозривно пов'язано з розумінням його необхідності самим учителем. Тут слід наголосити на відповідальному вчительстві, на інноваціях, на розвитку, на системі цінностей власне дорослої особистості, яка вмотивовано реалізовує себе й учить цього дітей, на вчителів, який не боїться вийти із зони комфорту, організувати викладання предмета таким чином, щоб урешті-решт, отримати практичний продукт праці. Зокрема маємо на увазі організований простір для дітей, який відіграє важливу роль у формуванні їхніх лідерських навичок і задля досягнення цієї мети має бути наповнений творчістю та позитивними емоціями [Т.М. Єрмак, 2021]. Із метою підготовки педагогів закладу до цієї діяльності було розроблено та апробовано тренінг «Формування лідерських навичок» (12 годин) – табл. 2.

Таблиця 2

Зміст тренінгу для педагогів «Формування лідерських навичок учнів»

Етап	Зміст	Засоби формування готовності педагогів
День 1. Сутність лідерства (6 годин)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Хто такий лідер. Що таке лідерство. 2. Лідерські навички, їх зміст і структура. 3. Презентація прикладів ефективного лідерства. 4. Визначення педагогічних умов формування лідерських навичок в учнів 	Мультимедійна презентація, кейсові завдання, відеокейси, робота в групах, дискусія, бреймстормінг, інтерактивні вправи, рольові ігри
День 2. Розвиток навичок лідера (6 годин)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Стилї лідерства, ознаки лідерської поведінки. 2. Лідерський вплив. 3. Методика формування лідерських навичок в учнів 	Практичні вправи: «Розбивка «до лідера», Розбивка «від лідера», «Голосуйте за мене», «Формула успіху», «Стилї лідерства», ігрові методики: «Авіакатастрофа», «Сліпий і поводитир», відеокейси, дискусія, інтерактивні вправи, творчі завдання

Тренінг «Формування лідерських навичок» розглядаємо як один із інструментів, який однак не вичерпує весь арсенал застосованих методів та прийомів під час організації методичного супроводу цього процесу. Так, зокрема, у межах реалізації Програми «Лідер у Мені», сумісно з компанією FranklinCovey, відбулося навчання групи вчителів за Програ-

мою «Соціально-емоційне навчання учнів початкової та основної школи», проведений семінар з теми «7 звичок високоефективних людей» [«Leader in Me», 2023]. Для педагогів ліцею запропоновано авторський тренінг проф. В. Ковальчука «Створення сприятливого освітнього середовища» [В.І. Ковальчук, 2011]. За результатами роботи педагоги отримали необхідне методичне забезпечення, розроблені й адаптовані під потреби ліцею підходи, прийоми й технології, які вможливили побудову шкільного середовища успішних, освічених та щасливих дітей.

У своєму дослідженні ми вважаємо принципово можливим формування лідерських навичок в учнів в процесі освітньої діяльності. Тому, нами, разом із педагогами ліцею, адміністрацією, у межах створеного освітньо-розвивального середовища було розроблено та апробовано чимало підходів, які охоплюють: тематичні уроки, екскурсії, активні методи, кейс-технології, позаурочні заходи, виховні заходи (див. табл. 3).

Таблиця 3

Методичний супровід формування лідерських навичок учнів

Вид діяльності	Цільова аудиторія		
	Учні основної школи	Старшокласники	Різновікові групи
Тематичні уроки	«Лідер=Довіра+Вміння ставити цілі та досягати їх», «Лідер і його команда», «Мій герой»	«Я-бренд успішна людина», «Teambuilding and Team-development», «Мій лідерський потенціал»	«Історія успіху», «Лідерство як побудова безпечного середовища», «Лідер нового часу»
Навчальні й краєзнавчо-пізнавальні екскурсії	«Екскурсія до Ботанічного саду», «Історія річки Почайна», екскурсія до музею сучасного мистецтва, до Національного історичного музею, подорожуємо Європою в межах проекту «Пізнаємо світ»	профорієнтаційні екскурсії до ЗВО, екскурсія до пожежної частини, віртуальна екскурсія «7 чудес України», віртуальна екскурсія «Шляхами Кобзаря»	«Історія однієї вулиці», екскурсія до Верховної Ради України, «Моя рідна Оболонь», цикл екскурсійних турів «Подорожуємо містами України в межах проекту «Мистецька Україна»
Флешмоби	«Любов'ю збережемо мир в Україні!»	«Екологічна незалежність України», «Біла стрічка»,	Повертайся живим!», «Ми – діти твої Україно!»
Тренінги	«Протидія булінгу», «Азбука спілкування», «В світі емоцій», «Привіт, я конфлікт!»	«Тренінг з лідерства», «Комунікативний тренінг», «Пізнай себе»	«Перша домедична допомога», «Протимінна безпека», «Тренінг командотворення»
Кейси	«Екосвідомість», «Лідерські навички»	«7 навичок ефективних людей», «Щодо толерантності», «Стилі лідерства»	«Командні ролі», «Тайм-менеджмент»
Відео-фрагменти	«Як здобувати друзів та впливати на людей за Д. Карнегі» (https://www.youtube.com/watch?v=vsgW1FTuqxk); «Навчитися вчитися. Як запустити свій мозок на повну за Б. Оаклі» (https://www.youtube.com/watch?v=pEOsemOoR3M); «Командна робота. Повчальні історії, КоМарко» (https://www.youtube.com/watch?v=LNw2zLyO_I8)	«7 звичок високоефективних людей С. Кові» (https://www.youtube.com/watch?v=LY3F_x1utng); «Як подолати неспокій та почати жити за Д. Карнегі» (https://www.youtube.com/watch?v=L0osVvpmiYE);	«5 ПРАВИЛ, щоб успішно керувати людьми та бізнесом» (https://www.youtube.com/watch?v=c0Ngu5Cglaw); «Командна робота» (https://www.youtube.com/watch?v=kl47OONmAIU)

Акцентуємо на тому, що *розвиток мотивації учнів до формування лідерських навичок* визначено нами як одну з провідних педагогічних умов.

Спираючись на тезу про те, що будь-яка людська діяльність є полімотивованою, зупинимось на тих мотивах, які дослідники емоційного лідерства й лідерства-служіння вио-

кремлюють як базові. Серед них для учнів провідними слід вважати: потребу в комунікації, бажання заповнити вільний час, бажання виграти, інтерес у реалізації своїх здібностей (творчих, інтелектуальних, управлінських, організаційних), усвідомлення розвивальної ролі пропонованої діяльності, усвідомлення її соціальної ролі.

Головною одиницею у формуванні широких соціальних мотивів як провідних чинників формування лідерських якостей є виховна ситуація. *Ситуацією*, з психологічної точки зору, є «система зовнішніх стосовно суб'єкта умов, які активізують й опосередковують його активність» [С.У. Гончаренко, 1997, с. 364]. Виховні ситуації – це «спеціально організовані педагогічні умови з метою виявлення чи формування в процесі життєдіяльності учнів системи відповідних ставлень». Виховною може стати будь-яка ситуація, за умови, коли вона набуває педагогічного спрямування [С.Г. Карпенчук, 1997, с. 198]. Мається на увазі той важливий аспект розгляду ситуації, коли учень зіштовхується з моральною дилемою, яку має подолати через самостійний аналіз її ціннісних основ. Розвитку мотивації до формування лідерських навичок сприяє використання розмаїття виховних ситуацій, зокрема: *пізнавальних, оцінних і альтернативних*. Проте особливе місце в нашій дослідно-експериментальній методичці належало *ситуаціям успіху*, створення яких забезпечувало учневі «суб'єктивний психологічний стан задоволення результатом фізичного або морального напруження виконавця справи, творця явища» [О.М. Пехота, 2002, с. 112]. У діяльності з формування в учнів лідерських навичок ми практикували такі: *ситуації лідерського успіху; ситуація успіху в командній роботі; ситуації ораторського успіху, ситуація успіху переконання; ситуація успіху у досягненні мети; ситуація успіху у розв'язанні проблеми*.

Було враховано той факт, що важливим аспектом у процесі розвитку лідерських навичок учнів є читання навчальної та позакласної літератури з цієї проблематики. Чимало вчителів ліцею практикують уроки-презентації літературних творів, запрошують письменників та поетів сучасності, і це по-особливому впливає на розвиток мислення школярів, їх лідерських якостей. З метою розвитку лідерських навичок у закладі організовано шкільну газету «Діалог», де учні мають можливість публікувати свої твори; організовано гуртки літературного спрямування, запроваджено публіцистичні й художні квести («Шляхами письменника», «Твори, що надихають», «Досвід успішних людей», «Як стати ефективним» тощо). У межах акції «Книга Друга» було організовано «День книги», під час якого учні ділилися враженнями від прочитаних книг та рекомендували нові. За підсумками акції в шкільній газеті було започатковано сторінку «Літопис класу», де кожен учень міг долучитися до написання своєї історії.

Сильний мотиваційний ефект, переживання ситуації успіху забезпечують залучення учнів до проєктної діяльності [О.І. Казакевич, 2020]. У дослідницькій роботі ми виходили з того, що будь-яка школа, у якій реалізуються учнівські проєкти, відбуваються тренінги і звичним явищем є інтерактивні технології на уроках, не може залишатися закритою й авторитарною. Використання партнерських технологій – проєктів, інтерактивних стратегій (дискусій, мозкових штурмів, рольових ігор), покликане зруйнувати ще один рудимент радянської освіти: стереотипну роль учителя як авторитарної фігури з трьох «К»: той, який *керує, контролює і критикує*. Унаслідок запровадження проєктної діяльності скорочується відстань між учителем і учнем, стираються бар'єри, які перешкоджають розвитку довіри у стосунках [М.Я. Товкало, 2014].

У проєктній діяльності в учнів розвиваються навички командної діяльності. «Командна робота – це результат скоординованої роботи багатьох інших лідерських навичок, таких як спілкування, встановлення та досягнення цілей, майстерність учасників» [I. Hay, N. Dempster, 2004, p. 25], «контроль продуктивності групи, подання прикладу, управління конфліктами, слухання, робота з важкими людьми та співчуття» [S. Demir, 2022].

Дійсно, будучи лідерами певних команд-проєктів, учні вчаться встановлювати цілі, делегувати відповідальність і давати вказівки одноліткам щодо успішного виконання завдань. Учні також навчаються навичок інтерактивного та ефективного спілкування, призвичаюються бути хорошими слухачами.

I. Хей і Н. Демпстер визначили 12 лідерських навичок учнів, що можуть бути сформовані в плані проєктної діяльності, серед них: «планування проєкту, рефлексія, розв'язання проблем, командна робота, прийняття рішень, постановка цілей, управління часом, розподіл ресурсів, ефективна комунікація в мережі, вирішення конфліктів, усвідомлення різноманітності та впевненість у собі» [I. Hay, N. Dempster, 2004, p. 35].

Тож ефективність формування лідерських навичок учнів – особистісних, соціальних, когнітивних і громадянських – значно підвищується, якщо в закладі загальної середньої освіти запроваджено проєктну діяльність, зокрема в напрямі навчання, дослідження й соціальної взаємодії.

Ще однією важливою педагогічною умовою в нашому дослідженні був *розвиток партнерства школи зі стейкхолдерами*.

Одним із плідних напрямів роботи було приєднання ліцею до міжнародної програми «Лідер у Мені», розповсюджену компанією FranklinCovey в Україні [«Leader in Me», 2023]. Предметом спільної діяльності в контексті дослідження було: розробка та апробація нових методик та методичного забезпечення розвитку лідерського потенціалу учасників освітнього процесу; реалізація заходів у межах програм «Лідер у мені»; «7 звичок високоефективних сімей» у позашкільній та позакласній роботі; пошук, підтримка та сприяння розвитку обдарованої молоді, розвиток лідерських якостей на заняттях в гуртках та в творчих об'єднаннях; участь у конкурсах, оглядах, акціях, інших масових заходах, присвячених лідерству.

Цінність програми Leader in Me для нашого дослідження полягає в тому, що вона пропонує унікальний підхід до інтеграції високоефективних практик формування лідерських навичок у шкільну культуру та пропонує задля цього ефективні методи й інструменти. Серед них ті, що сприяють навчанню кожного учня лідерської поведінки, створюють середовище, яке вможливує вияв учнями лідерських навичок, узгоджує систему педагогічної роботи з метою досягнення результативності діяльності школи загалом [Т.М. Єрмак, 2021].

Загалом досвід партнерства в організації роботи з формування лідерських навичок учнів був вибудований при реалізації на базі ліцею моделі громадсько-активної школи [В. Кульчицький, 2018]. Серед ключових стейкхолдерів ліцею є: батьківська громада, асоціація випускників, громадські організації, заклади неформальної освіти, заклади позашкільної освіти, ЗВО, представники української діаспори в Канаді, Департамент патрульної поліції Національної поліції України, Головне територіальне управління юстиції у м. Київ. Окремі аспекти співпраці в межах дослідно-експериментальної роботи відображено на рис. 1.

Головною ідеєю є те, що лідерські навички добре розвиваються в конкретних суспільно-корисних справах. Це, зокрема, спільна діяльність із різноманітними фондами та громадськими організаціями, коли ініціатором партнерської діяльності є не тільки школа. Створена за цей час репутація ліцею стала запорукою залучення найбільш активних учнів і творчо працюючих педагогів до соціальних проєктів та ініціатив – дієвіших шкіл лідерства.

Батьківська громада	Зклади вищої освіти	Зклади неформальної освіти	Департамент патрульної поліції Національної поліції України
<ul style="list-style-type: none"> проєкти громадського бюджету «Територія здорового харчування», «Сучасні навички XXI століття», проєкти «Екологічно чисте подвір'я», «Квіти для України», «Мистецька Україна» 	<ul style="list-style-type: none"> Профорієнтація (Київський політехнічний інститут ім. І. Сікорського, Національна академія внутрішніх справ, Київський національний лінгвістичний університет, Український педагогічний університет ім. М. Драгоманова, Київський національний університет театру, кіно і телебачення ім. І. Карпенка-Карого, Національний медичний університет ім. О. Богомольця, Київський міжнародний університет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка); реалізації програми «Школа-КиМУ:партнери в освіті» (Київський міжнародний університет) 	<ul style="list-style-type: none"> CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS - програми з вивчення іноземної мови; Primary school for children with special educational needs and Practical nad Labem (Czech Republic) - проєкти «Пізнаємо особливості культури країн через онлайн приготування національних страв» і «Міжнародний день обіймів», спільні онлайн уроки; Go Camp - освітня волонтерська програма навчання навичкам глобалізації; eTwinning – тренування навичок командотворення, досвід створення спільних проєктів з використанням ІКТ 	<ul style="list-style-type: none"> заходи, спрямовані на запобігання та протидію булінгу: «Права дитини», «Протидія булінгу в дитячому середовищі», «Розв'язання конфліктів мирним шляхом», «Запобігання насильству над дітьми», «Безпечний інтернет для користувачів підліткового віку з урахуванням поняття «кібербулінг», «Створий коло безпеки», «Загальне поняття про насильство», «Дитина і булінг», «Дитина і насильство».
Асоціація випускників ЛДРУ <ul style="list-style-type: none"> проєкт «Ua. Animal»; організація зустрічі із військовим оркестром ліцею ім. І. Богуна; заняття з тактичної медицини для вчителів і учнів; екологічний проєкт «Збережемо планету від пластику»; проєкт «Юридична клініка» 			Головне територіальне управління юстиції у м.Київ «Щаслива лапа» БФ «Здорове дитинство без меж» ГО «Інститут соціогуманітарної політики»
Зклади позашкільної освіти	<ul style="list-style-type: none"> Центр науково-технічної творчості молоді «Сфера»; ДСЮШ № 12, 13 м. Києва; школа карате ІППОН; Федерація дзюдо та регбі в Україні. 		

Рис. 1. Вектори співпраці ліцею зі стейкхолдерами у формуванні лідерських навичок учнів

Проведений по завершенні дослідно-експериментальної апробації визначених педагогічних умов контрольний зріз відобразив позитивну й статистично значущу динаміку в рівнях сформованості лідерських навичок та їх компонентів в учнів експериментальних груп. Найкращі результати формування впливу досягнуто за когнітивним (+49% у ЕГ1 і +46% у ЕГ2) і діяльнісними критеріями (+37% у ЕГ1 і +34% у ЕГ2), відповідно в структурі лідерських знань та виявах лідерської поведінки. Сталася зміна й за показниками груп навичок, зокрема для особистісних лідерських навичок у ЕГ1 і ЕГ2 приріст склав по 29%, для когнітивних лідерських навичок – 44% у ЕГ1 і 45% у ЕГ2, для соціальних лідерських навичок – 35% у ЕГ1 і 34% для ЕГ2, для громадянських лідерських навичок – 21% у ЕГ1 і 28% для ЕГ2. Загалом за результатами експерименту серед учнів основної школи на 16% стало більше тих, хто має високий рівень сформованості лідерських навичок, на 22% стало більше учнів із показником достатнього рівня. Для старшокласників динаміка має такий вигляд: на 13% стало більше тих, хто виявляє високий рівень сформованості лідерських навичок і на 21% – достатній. Отримані показники χ^2 -критерію Пірсона вказують на високу статистичну значущість і достовірність отриманої динаміки в учнів експериментальних груп.

Висновки. Отже, формування лідерських навичок в учнів має бути цілеспрямованим і планованим процесом. Розроблена в ході дослідження комплексна методика передбачає створення в освітньому процесі визначених педагогічних умов формування лідерських навичок в учнів та реалізовувалася поетапно. Метою мотиваційно-підготовчого етапу була розробка й обґрунтування програми дослідження, дидактичного й методичного забезпечення роботи з формування лідерських навичок учнів, розвиток мотивації педагогів та учнів до організації цього процесу. Розвивальний етап передбачав реалізацію комплексного формування лідерських навичок в учнів, підвищення рівня лідерських знань учнів та ступеня підготовленості педагогів до організації цього процесу. Результатом цього етапу є сформованість лідерських знань і лідерської позиції учнів, функціонування й розвиток освітнього середовища, орієнтованого на формування лідерських навичок учнів. Формувальний етап мав на меті формування основ лідерської поведінки, становлення і розвиток в учнів особистісних, соціальних, громадянських та когнітивних лідерських навичок. Як результат реалізації цього етапу – сформованість лідерської поведінки й механізмів лідерського впливу в учнів, досвід лідерства в учнівському самоврядуванні на міському, регіональному та міжнародному рівнях. Нарешті, результати, отримані під час контрольної-корекційної етапу, засвідчили ефективність розроблених педагогічних умов формування лідерських навичок учнів ліцею. До таких умов належать: розвиток мотивації учнів до формування лідерських навичок; створення освітнього середовища, орієнтованого на формування лідерських навичок учнів; створення навчально-методичного супроводу формування лідерських навичок; розвиток партнерства школи зі стейкхолдерами.

Перспективами цього дослідження є пошук новітніх моделей формування лідерських навичок на основі громадсько-державного управління, забезпечення наступності розвитку лідерських навичок здобувачів освіти в закладах професійної (професійно-технічної) фахової передвищої і вищої освіти.

Список використаної літератури

- Алфімов, Д.В. (2011). Сучасні концепції виховання лідерських якостей особистості. *Наукова скарбниця освіти Донеччини: наук.-метод. журн.*, 1 (8), 33–38.
- Бояціс, Р., Гоулман, Д., Маккі, Е. (2019). *Емоційний інтелект лідера*. Київ: Наш Формат.
- Гончаренко, С.У. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь.
- Єрмак, Т.М. (2020). Формування лідерських навичок учня на сучасному етапі розвитку суспільства. *Актуальні проблеми вищої професійної освіти: збірник наукових праць*, 70–73. Відновлено з <http://kppro.nau.edu.ua/files/Konfer2020.pdf>
- Єрмак, Т.М. (2021). Підготовка вчителів до формування лідерських навичок в учнів за програмою «Лідер у мені». *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*, 46 (2), 188–195. doi: 10.31376/2410-0897-2021-2-46-188-195.

Єрмак, Т.М. (2022). Форми і методи формування лідерських навичок учнів закладів загальної середньої освіти. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*, 4, 160–173. doi: 10.31499/2307-4906.4.2022.270602.

Казакевич, О.І. (2020). Сучасні імовірнісні підходи до лідерства та їх впровадження у закладах вищої освіти. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: «Педагогіка і психологія»*, 1 (19), 43–51. doi: 10.32342/2522-4115-2020-1-19-5

Карпенчук, С.Г. (1997). *Теорія і методика виховання: навчальний посібник*. Київ: Вища школа.

Ковальчук, В., Єрмак, Т. (2023). *Формування лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти: методичний посібник*. Житомир: ПП «Рута».

Ковальчук, В.І. (2011). *Створення сприятливого навчального середовища. Тренінги*. Київ: Шкільний світ.

Косенчук, О.Г. (2013). *Соціально-педагогічні умови формування лідерських якостей старшокласників у діяльності учнівського самоврядування* (Дис. канд. пед. наук). Інститут проблем виховання НАПН України. Київ.

Кульчицький, В. (2018). Патріотизм як фактор формування лідерської компетентності молоді людини. *Молодь і ринок*, 8 (163), 66–71. doi: 10.24919/2308-4634.2018.141873

Пехота, О.М. (2002). *Освітні технології*. Київ: «А.С.К».

Романовський, О.Г., Гура, Т.В., Книш, А.Є., Бондаренко, В.В. (2017). *Теорія і практика формування лідера: навч. посіб.* Харків: НТУ «Харківський політехнічний інститут».

Сушик, Н. (2013). Теоретичні основи формування лідерських якостей учнівської молоді. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*, 7, 25–30.

Товкало, М.Я. (2014). *Стандарти громадсько-активної школи: шкільна культура: навчально-методичний посібник*. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди».

Ягоднікова, В.В., Гриньова, М.В. (2021). Партисипативний підхід до виховання лідерських якостей підлітків. *Молодь і ринок*, 11(197), 44–49. doi: 10.24919/2308-4634.2021.252827.

Covey, S. (2014). *The 7 Habits of Highly Effective Teens*. New York: Simon & Schuster Ink.

Covey, S.R. (1990). *The 7 Habits of Highly Effective People. Powerful Lessons in Personal Change*. New York: Simon & Schuster Ink.

Demir, S. (2022). Effectiveness of the leadership skills development program for gifted children. *International Journal of Curriculum and Instruction*, 14(1), 693–718. Retrieved from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1331601.pdf>

Dilts, R. (2002). *Visionary leadership skills: creating a world to which people want to belong*. CA, Scotts Valley: Dilts Strategy Group.

Hay, I., Dempster, N. (2004). Student leadership development through general classroom activities. Retrieved from <http://surl.li/pnxxe>

Leader in Me: Research Guide. (2023). Retrieved from <https://www.leaderinme.com/resources/leader-in-me-research-guide>

References

Alfimov, D.V. Suchasni kontseptsii vykhovannia liderskykh yakostei osobystosti [Current concepts of education of persons' leadership qualities]. *Naukova skarbnytsia osvity Donechchyny* [Scientific treasury of education of Donetsk region], 2011, issue 1 (8), pp. 33–38. (In Ukrainian).

Boyatzis, R., Goleman, D., McKee, E. (2019). *Emotsiinyi intelekt lidera* [Emotional intelligence of the leader]. Kyiv, Nash Format, 288 p. (In Ukrainian).

Covey, S. (2014). *The 7 Habits of Highly Effective Teens*. New York, Simon & Schuster Ink., 288 p.

Covey, S.R. (1990). *The 7 Habits of Highly Effective People. Powerful Lessons in Personal Change*. New York: Simon & Schuster Ink., 358 p.

Demir, S. (2022). Effectiveness of the leadership skills development program for gifted children. *International Journal of Curriculum and Instruction*, vol. 14(1), pp. 693–718. Available at: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1331601.pdf> (Accessed 10 September 2023).

Dilts, R. (2002). *Visionary leadership skills: creating a world to which people want to belong*. CA, Scotts Valley, Dilts Strategy Group, 25 p.

Goncharenko, S.U. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk* [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv, Lybid Publ., 373 p. (In Ukrainian).

Hay, I., Dempster, N. (2004). Student leadership development through general classroom activities. Available at: <http://surl.li/pnxxe> (Accessed 10 September 2023).

Iermak, T. (2023). Forms and methods of forming leadership skills of learners of general secondary education. *Collection of Scientific Papers of Uman State Pedagogical University*, no. 4, pp. 160–173. doi: 10.31499/2307-4906.4.2022.270602 (In Ukrainian).

Iermak, T.M. (2020). Formuvannia liderskykh navychok uchnia na suchasnomu etapi rozvytku suspilstva [Formation of student leadership skills at the current stage of society's development]. *Aktualni problemy vyshchoi profesiinoi osvity* [Current issues of higher professional education]. Available at: <http://kpppo.nau.edu.ua/files/Konfer2020.pdf> (Accessed 10 September 2023). (In Ukrainian).

Iermak, T.M. Teacher training for the formation of leadership skills in students based on the program «Leader in Me». *Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University Bulletin. Series: Pedagogical Sciences*, 2021, vol. 46 (2), pp. 188–195. doi: 10.31376/2410-0897-2021-2-46-188-195 (In Ukrainian).

Karpenchuk, S.H. (1997). *Teoriia i metodyka vykhovannia* [Theory and methods of upbringing]. Kyiv, Vyshcha shkola Publ., 304 p. (In Ukrainian).

Kazakevych, O.I. Modern probabilistic approaches to leadership and their implementation at universities. *Bulletin of Alfred Nobel University. Series "Pedagogy and Psychology"*, 2020, no. 1 (19), pp. 43–51. doi: 10.32342/2522-4115-2020-1-19-5 (in Ukrainian).

Kosenchuk, O.H. (2013). *Sotsia'no-pedahohichni umovy formuvannia liderskykh yakostei starshoklasnykiv u diialnosti uchnivskoho samovriaduvannia*. Diss. kand. ped. nauk [Socio-pedagogical conditions for the formation of senior pupils' leadership qualities in the pupils' self-government activities. Cand. ped. sci. diss.]. Kyiv, 288 p. (In Ukrainian).

Kovalchuk, V., Iermak, T. (2023). *Formuvannia liderskykh navychok v uchniv zakladiv zahalnoi serednoi osvity* [Formation of leadership skills in students of general secondary education institutions]. Zhytomyr, Ruta Publ., 228 p. (In Ukrainian).

Kovalchuk, V.I. (2011). *Stvorennia spryiatlyvoho navchalnoho seredovyscha. Treninhy* [Creating a favorable learning environment. Trainings]. Kyiv, Shkilnyy svit Publ., 128 p. (In Ukrainian).

Kulchytskyi, V. Patriotism as a factor of forming a leadership competence of the young person. *Youth & Market*, 2018, no. 8 (163), pp. 66–71. doi: 0.24919/2308-4634.2018.141873 (In Ukrainian).

Leader in Me: Research Guide. (2023). Available at: <https://www.leaderinme.com/resources/leader-in-me-research-guide> (Accessed 10 September 2023).

Pehota, O.M. (2002). *Osvitni tekhnolohii* [Educational technologies]. Kyiv, "ASK" Publ., 312 p. (In Ukrainian).

Romanovskyi, O.G., Gura, T.V., Knysh, A.E., Bondarenko, V.V. (2017). *Teoriia i praktyka formuvannia lidera* [Theory and practice of leader formation]. Kharkiv, NTU "Kharkiv Polytechnic Institute" Publ., 100 p. (In Ukrainian).

Sushyk, N. Teoretychni osnovy formuvannia liderskykh yakostei uchnivskoi molodi [Theoretical bases of forming of leader qualities of student's young people]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Pedagogichni nauky* [Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka East European National University. Pedagogical sciences], 2013, no. 7, pp. 25–30. (In Ukrainian).

Tovkalo, M.Ya. (2014). *Standarty hromadsko-aktyvnoi shkoly: shkilna kultura* [Standards of a socially active school: school culture]. Kyiv, Pleiady Publ. House LLC, 56 p. (In Ukrainian).

Yahodnikova, V., Hrynova, M. The partisipative approach to upbringing of adolescents' leadership qualities. *Youth & Market*, 2021, no. 11 (197), pp. 44–49. doi: 10.24919/2308-4634.2021.252827 (in Ukrainian).

RESEARCH AND EXPERIMENTAL APPROBATION OF PEDAGOGICAL TERMS FOR THE FORMATION OF STUDENTS' LEADERSHIP SKILLS IN THE INNOVATIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF THE LYCEUM

Iermak Tetiana, Director of the Educational Complex Lyceum № 157, Kyiv.

E-mail: taniaermak776@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0957-8664

DOI: 10.32342/2522-4115-2023-2-26-13

Keywords: *leadership, leadership skills, students of general secondary education institutions, pedagogical terms, complex technique.*

The study reveals the problem of the formation of leadership skills in students of general secondary education institutions.

*The **article aims** to investigate the technique of formation of students' leadership skills in the innovative educational environment of the lyceum.*

*The research used both theoretical **methods** (analysis, generalization, modelling and design), and empirical methods, among which the pedagogical experiment was the leading one.*

It has been found that leadership skills are essentially a set of stable personality characteristics that ensure the effectiveness of activities and aid in taking the position of a leader in a group, are manifested in organizational skills, and can significantly influence the behaviour and mood of people, allow being an example for imitation. Leadership skills of students of general secondary education institutions are presented as a system of four groups – personal, cognitive, social and civic skills. The criteria for the formation of students' leadership skills have been identified, among which are motivational, cognitive, activity-based and evaluative-reflective ones.

During the diagnostic experiment the lack of students' leadership skills according to certain components and criteria was recorded. It has been emphasized that removing the causes and difficulties in the formation of students' leadership skills is possible if certain pedagogical terms are observed. These are the following: the development of student's motivation for the formation of leadership skills; the shaping of an educational environment focused on the formation of students' leadership skills; the creation of educational and methodical support for the formation of leadership skills; elaboration of the school's partnership with stakeholders.

The content of the research-experimental approbation of pedagogical conditions for the formation of students' leadership skills was disclosed. The substance of the complex technique, which ensured the creation in the educational process of the lyceum of certain pedagogical terms for the formation of leadership skills in students, was outlined. The complex technique was implemented throughout the motivational-preparatory, developmental, formative, and control-corrective stages.

In consequence of the approbation, pedagogical terms and tools for the leadership skills formation in students have been developed and implemented, namely: information, computer and Internet technologies, cases, projects, test methods, portfolios, business games, role-playing, situational and simulation games, brainstorming, interactive methods, student self-government, briefing, debate; the concept of an educational and developmental environment focused on the formation of students' leadership skills; forms of work to shape leadership skills in students: thematic lessons, training, virtual and thematic excursions, club work, electives, senior school leaders' summit, round table, charity events, volunteer work; methodical support for the formation of teachers' readiness to educate students' leadership qualities: training classes "7 habits of highly effective people", training session "Formation of leadership skills" (12 hours); methods of stimulating students to leadership and leadership behaviour via educational situations (cognitive, evaluative, and alternative ones), technologies for creating a situation of success, project activities; a package of methodical support to assist teachers, parents and the public in the formation of leadership qualities in students.

Based on the results of qualitative, quantitative and statistical analysis, the effectiveness of the developed pedagogical terms for the formation of leadership skills in students in the innovative environment of the lyceum has been proven.

Одержано 24.08.2023.